

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 19 • NR 3 • SEPTEMBER 2017

Restauratie Krommestraat

Kamp Amersfoort krijgt geld

De provincie geeft het Nationaal Monument een half miljoen; daarmee zijn de drie ton van de gemeenten Amersfoort en Leusden ook verzilverd. Twee fondsen gaven eerder al 2,5 miljoen. Daarmee kan de eerste fase van de uitbreiding worden gerealiseerd. Het herinneringscentrum wordt groter en krijgt een museum onder de grond. Het gebied rond de Man voor het Vuurpeloton wordt ook verbeterd. Directeur Willemien Meershoek: 'Volgend jaar kan de schop in de grond'.

Groot onderhoud Museum Flehite

Vanaf half november vinden in en rondom Museum Flehite onderhoudswerkzaamheden plaats. Dit zal vermoedelijk duren tot eind 2018. Eerst worden er nieuwe kademuren geplaatst en ook het bekende bruggetje over de Westsingel is aan vervanging toe. Vervolgens worden de gevel en het dak van het monumentale pand gerestaureerd, waarbij het dak en de ramen worden geïsoleerd. In de periode tot en met november vinden al diverse voorbereidingswerkzaamheden plaats

Oliemolen

Paul Brusse heeft het uitgebreide archief van Sociëteit Oliemolen De Zon ontdekt. Dit betreft de boekhouding en andere stukken van de molen aan de Eem uit de periode 1820-1830. www.amsterdam.nl/stadsarchief, toegang 494.

Nieuwe vormgever

Vanaf 2004 heeft Geert Henderickx van bureau Zeezeilen de Kroniek vormgegeven. Al die tijd sierde de markante titelletter ons blad. Nooit werd hij moe van onze wijzigingen, vooral bij themanummers. Helaas is hij ziek geworden en moest hij het werk overdragen aan zijn collega Louis Nouws (foto). De redactie bedankt Geert voor zijn enthousiasme en inzet en heeft er alle vertrouwen in dat Louis zo doorgaat.

Centrum voor Archeologie gaat verhuizen

Al zo'n achttien jaar zetelt de archeologische dienst van de gemeente aan de Langegracht. Maar eind van dit jaar gaan de stadsarcheologen naar de Westsingel (achterkant van De Observant). Begin 2018 kan het publiek de vondsten en werkplaatsen komen bekijken. Het inpakken van de vondsten is al begonnen.

Op de website van Archief Eemland is Amersfoort op de kaart vernieuwd. Naast een nieuwe uitstraling is ook de zoekfunctie verbeterd. Informatie zoeken gaat nu veel sneller. Door met Google maps historische informatie digitaal in kaart te brengen, maken we het verleden zichtbaar. Op Amersfoort op de kaart vindt u onder andere gemeentemonumenten, kunstwerken, archeologische vindplaatsen en de topografische collectie van Museum Flehite.

Geen geblader meer

Waar stond dat artikel ook weer? Margreeth Sjamaar, Jan Lodewijks en Joanne Fokkema hebben registers gemaakt van tijdschrift *Flehite*, jaarboek *Flehite* en *Kroniek*. U kunt ze laden van de OVF-website: www.historisch-amersfoort.nl/publicaties/downloads.

OUDINHOU DINHOU DIN

4

**RESTAURATIE
KROMMESTRAAT 32-34**

6

AANWINST VAN WITTEL

8

ONDERZOEK BOLLENBURG

10

MAJOLICA

12

SPORTFONDSENBAD

14

SPORT 1880-1900

16

OVEN DE ARMEN DE POTH

18

ERDAL

VERDER IN DIT NUMMER

20 JUNIORGIDSSEN OMD

21 DE FASCINATIE

22 DE SCHENKING

23 NIEUWE BOEKEN

24 AGENDA

Krommestraat 32-34

De vondst van een balk uit 1399 was voor restauratiebedrijf Van de Burgt & Strooij aanleiding om het huis in het oude centrum te kopen. De restauratie van een pand in zo'n slechte bouwkundige staat was wel een ware uitdaging.

door **SANDRA HOVENS**

Met bijdrage over het archeologisch onderzoek door Francien Snieder

Het voorgeveltje van het pand dateert uit de 19^e eeuw. De hoge entreeruimte en de insteekverdiepingen daarachter deden al vermoeden dat het om een middeleeuws huis ging. Het jaarringonderzoek van de genoemde balk bevestigde dit.

Na een bouwhistorische verkenning door bureau Emmens BCA, kon inderdaad worden geconcludeerd dat Krommestraat 32-34 van oorsprong een middeleeuws huis is. Maar wel van iets jongere datum dan 1399: het huidige huis is ontstaan in de vroege 16e eeuw. De gevonden historische onderdelen zijn soms fragmentarisch en er zijn veel hiaten in de bouwsporen en archiefgegevens. De bouwgeschiedenis van het huis is daardoor een reconstructie met enkele interpretaties en vermoedens die onbekende gegevens moeten aanvullen.

VROEGSTE BEBOUWING

Het is waarschijnlijk dat deze plek al heel vroeg na het ontstaan van de stad bebouwd was, omdat dit de oudste kern van de binnenstad is. De vondst van verschillende leemvloeren (woonniveau's boven elkaar) bewijzen dat het huidige huis een 13e- of 14e-eeuwse voorganger had. Men bouwde nog in hout; pas later waren stadsbranden aanleiding voor strengere veiligheidsvoorschriften en een geleidelijke verstening van de stad. De in het huidige pand aangetroffen balk uit 1399 kan onderdeel geweest zijn van de houten voorganger. De combinatie van woonhuis met werkplaats of winkel was gebruikelijk in de Middeleeuwen.

STEEN

Omstreeks 1520 werd een stenen huis gebouwd. Hiervan is de kern nu nog aanwezig: delen van de zijgevels, de balklagen en de kapconstructie stammen uit deze periode. De datering weten we door de jaarringen van twee van

Omslagfoto:
Gewelfkelder.

de aanwezige moerbalken. Deze balken en de kapspanten daarboven overspannen de volledige breedte van het huis. Waarschijnlijk was het daarom ook oorspronkelijk al een breed en ongedeeld huis. Bij deze imposante breedtemaat van 11 meter kan ook een grotere hoogte hebben gehoord. Wellicht is het huis ooit verlaagd, maar daarvan zijn geen sporen gevonden.

Wel maakte de kapconstructie duidelijk dat het huis oorspronkelijk dieper was, dus verder doorliep naar de grachtzijde. Deze kap is opgebouwd uit drie traditionele eikenhouten dekbalkjukken, met daarop een samengestelde hulpconstructie en daksporen. De drie kapspanten zijn voorzien van telmerken. Dit zijn ingehakte merktekens die werden gebruikt om de constructie op de bouwplaats te monteren. Bijzonder is dat de spanten – gezien vanaf de achtergevel – de nummers 2, 3 en 4 hebben. Spant 1 ontbreekt dus. Dit maakt het waarschijnlijk dat het pand in de middeleeuwen dieper was. Bij het ontpleisteren van de achtergevel bleek inderdaad dat deze later is toegevoegd.

Voorzijde.

Alle foto's Monumentenzorg

Hoe de gevels er in de 16e eeuw uitzagen is gissen. Waarschijnlijk had het huis de gebruikelijke topgevel (een trap- of tuitgevel) met daarachter een zadeldak, met de nok haaks op de Krommestraat. Aan de straatzijde was vaak een hoge houten pui aanwezig voor de werkruimte. In de wand tussen het voor- en achterhuis werd bij de restauratie een restant aangetroffen van een hergebruikte puibalk, wellicht oorspronkelijk afkomstig uit de voorgevel. De vloer van de begane grond lag oorspronkelijk wat hoger, met daaronder een keldergewelf.

VERBOUWINGEN

Bouwsporen maken duidelijk dat het huis in de 17e eeuw ingrijpend is verbouwd. De balklagen werden aangepast en het achterhuis kreeg waarschijnlijk nieuwe woonvertrekken, met wandbespanningen en een stookplaats. Mogelijk werd in die periode ook de vloer van de begane grond verlaagd, met aanpassing van de onderliggende kelders.

Aan het eind van de 19e eeuw kreeg het huis de huidige voorgevel. Mogelijk werden toen ook de kapvorm aangepast en de nieuwe achtergevel gebouwd. Als oorspronkelijk een topgevel aanwezig was, is de dakvorm toen gewijzigd in een schilddak. De voorgevel kreeg een gootlijst met klossen. Dit alles kan aanleiding zijn geweest voor het uit elkaar nemen en verplaatsen van spanten en balken. Dat verklaart de onregelmatigheden die hierin nu aanwezig zijn. De aanpassing van de dieptemaat van het pand en van de kapvorm kunnen ook al in de 17e eeuw hebben plaatsgevonden.

In de 19e en 20e eeuw was het pand lange tijd opgesplitst in twee eenheden, met diverse functies. Van 1936 tot 2015 waren de beide delen van het pand weer in één hand, met aanvankelijk een timmerwerkplaats en later de bekende hobbywinkel van Steven Volp.

RESTAURATIE

Een ingrijpende restauratie was noodzakelijk om het pand weer voldoende stabiliteit te geven. Van de Burgt & Strooij heeft de historische houtconstructies zorgvuldig en ambachtelijk gerestaureerd. Het metselwerk van de volledig ontzette zijgevel is hersteld met de bestaande kloostermoppen. Oude gevelopeningen werden weer geopend.

De voor- en achtergevels zullen worden voorzien van de oorspronkelijke raamverdelingen met luiken. Na de restauratie zal in het pand een restaurant en delicatessenzaak worden gevestigd. Door de open verbindingen

Achterzijde.

worden de ruimtelijke kwaliteiten en de historische houtconstructies voor het publiek straks goed zichtbaar.

GEWELFKELDER

Bij de restauratie werd ook een dichtgemetselde gewelfkelder met kaarsnissen aangetroffen en weer toegankelijk gemaakt. Eigenlijk waren daar de installaties gepland; daarom werd een nieuwe kelder toegevoegd onder het achterhuis. Een technisch hoogstandje – waarbij de nieuwe betonnen kelderbak werd afgezonken door het grondpeil laagje voor laagje af te graven. Het afzinken van deze kelder is archeologisch begeleid. De stadsarcheologen vonden een fundering van kloostermoppen, waarvan aanvankelijk werd gedacht dat het de oorspronkelijke achtergevel betrof. Deze gedachte is weer verlaten vanwege de geringe diepte en breedte van het fundament. Onder de leemvloeren uit de 13e en 14e eeuw bevonden zich overstromingslagen; de Langegracht trad dus in de 12e eeuw buiten haar oevers.

Bij de verbouwing is ook onderzocht hoe het pand zo energiezuinig mogelijk kan worden gemaakt, zonder dat dit negatieve gevolgen heeft voor de monumentale waarden. De restauratie vormt in dat opzicht een proefproject binnen het initiatief Nul op de Meter (NOM) in Amersfoort. Er wordt onderzoek gedaan naar innovatieve technieken en materialen, die mogelijk ook bij andere monumentale panden kunnen worden toegepast.

Na voltooiing van de restauratie zullen de resultaten hiervan worden toegelicht in een vervolgartikel in de *Kroniek*.

Sandra Hovens is
medewerker van bureau
SO/Monumentenzorg
van de gemeente;
Francien Snieder is
stadsarcheoloog.

Dagboek van een bijzondere aankoop

door **ALBERT BOERSMA**

Maandag 12 juni

Op het e-mailadres van de Stichting Vrienden van Caspar van Wittel ontvangen we een in het Nederlands geschreven e-mail van Jonathan den Otter van veilinghuis Christie's in Londen. 'Ik schrijf u naar aanleiding van onze *Old Master & British Drawings & Watercolours Sale* op 5 juli in Londen. In de veiling zullen wij twee gouaches door Van Wittel aanbieden, een voorstellende Hoorn en de ander Amersfoort.' De door het veilinghuis geschatte opbrengsten liggen voor elk op €180.000-290.000. Christie's schrijft dus pro-actief mogelijk geïnteresseerde kopers aan.

Paul Baltus met paddle: ons geluksnummer 524.

Veilingmeester met op de achtergrond twee andere Van Wittels.

De voorzitter van de Stichting Vrienden van Caspar van Wittel, Arriën Kruyt, stuurt een e-mail aan alle bestuursleden om samen te kijken of we het werk kunnen verwerven. Dit is immers een buitenkans: het enige stadsgezicht van Amersfoort door Van Wittel moet toch te zien zijn op de tentoonstelling van zijn werk in deze stad in 2019.

Woensdag 14 juni

Ik schrijf Jonathan dat we er nog op terug zullen komen.

Arriën stuurt mij een e-mail dat hij mij wil spreken. Als hij uit de stiltecoupé van de trein is belt hij: we moeten Paul Baltus erbij betrekken. Paul is algemeen directeur van de stichting Amersfoort in C, waar Museum Flehite deel van uitmaakt. Locatiedirecteur Onno Maurer is immers met vakantie. Ik stuur Paul de e-mail van Christie's door.

Het stadsgezicht is beschreven door Cor van den Braber in de *Kroniek* van december 2010. Digitale versie aanvragen: g.raven@museumflehite.nl

15:59 uur: reactie van Paul op mijn e-mail: 'Erg interessant dit. Het toeval wil dat ik op 26 juni een afspraak heb bij het Rijks over Van Wittel. *Gezicht op Amersfoort* lijkt me ook iets voor gemeente Amersfoort. Ik zal dit aankaarten bij [burgemeester] Lucas Bolsius en [wethouder van Cultuur] Bertien Houwing. Ik bel je nog...'

Paul belt meteen met de Vereniging Rembrandt, een toonaangevend museumfonds. Ik antwoord Paul dat onze Stichting achter lokale sponsors aan zal gaan. Aangezien ook het *Gezicht op Hoorn* wordt aangeboden proberen we het Westfries Museum te contacteren. Wellicht is een gezamenlijke actie nog beter?

Paul meldt dat de burgemeester en de wethouder het college gaan vragen om steun, maar dat het college ook graag ondersteuning wil vanuit Amersfoort zelf. Ik zal zorgen voor een officiële aanvraag bij de Collectiecommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite (OVF), die vaak werken voor het museum aankoopt. Daarnaast vraag ik Arriën of hij ook andere particulieren en bedrijven uit Amersfoort kent die hun steentje zouden willen bijdragen. Hun bijdragen worden fiscaal aftrekbaar als Amersfoort in C het bod uitbrengt.

Donderdag 16 juni

Ik bel Jonathan om alvast conditierapporten en meer foto's te verkrijgen, plus duidelijkheid over opgeldden en belasting. Maar belangrijker is de vraag of het mogelijk is het *Gezicht op Amersfoort* van de veiling te halen. Ik krijg dezelfde dag nog antwoord: 'Over de conditie: de *foxing* [bruine vlekken] in de *View of Amersfoort* is sterker dan in de high res foto te zien. Ook heb ik besproken of het mogelijk is om de werken uit de veiling terug te trekken. Dit is niet iets wat wij normaal gesproken doen, maar bij hoge uitzondering (als er een hoog bod is en de verkoper gaat akkoord), dan is het eventueel mogelijk...'

Dat hoge bod blijkt boven de verwachte €290.000 te liggen: geen optie dus. Het Westfries Museum ziet helaas af van gezamenlijke deelname: de tijd is te kort.

Maandag 19 juni

Paul vraagt of wij de schouders kunnen zetten onder een bijdrage van particulieren en bedrijven van €25.000.

Dinsdag 20 juni

Paul moet voor de Vereniging Rembrandt allerlei vragen beantwoorden en vraagt mij daarbij te helpen. De vragen gaan onder andere over de herkomst: is de huidige eigenaar wel 100% eigenaar van het aangeboden werk, is er geen sprake van illegale import, wat is de eigendoms-geschiedenis in de periode 1933-1945? Het lukt ons antwoord op deze vragen te geven met behulp van Christie's en allerlei websites (zoals het Art Loss Register).

Ik maak een *spreadsheet*, zodat we de stand van zaken qua financiering en wisselkoersen kunnen volgen. Deze zal vervolgens dagelijks geactualiseerd worden.

Verder vraag ik alvast hulp van relaties die Onno al kennen. Hoe schat de Londense kunsthandelaar Edmondo di Robilant de echtheid in en wat is zijn advies over de prijs? En wil dé Van-Wittelkenner Laura Laureati het werk op de kijkdagen nog eens kritisch bestuderen? Allebei geven dagen later hun positieve adviezen: het werk is goed en origineel en er worden tegelijkertijd nog meer Van Wittels aangeboden. We hebben dus een kans, want de kopers moeten hun aandacht verdelen.

Donderdag 22 juni

We hebben €13.200 van de €25.000 bij elkaar. Veel Amersfoorters melden dat ze meedoen: hartverwarmend!

Boven: Stadsgezicht op Amersfoort door Caspar van Wittel, ca 1712.

Onder: De achterkant staat symbool voor expertonderzoek.

Albert Boersma is lid van de Collectiecommissie OVF en bestuurslid van de Vrienden van Caspar van Wittel. <https://nl-nl.facebook.com/caspar.vanwittel>. Hij heeft ook het Matthias Withoos Research Project opgezet: www.matthiaswithoos.nl.

Paul meldt dat alle formele aanvragen aan de fondsen zijn verstuurd. De Vereniging Rembrandt vervult hierbij een zeer belangrijke rol. Het stuurt zelf ook een expert naar Londen.

Vrijdag 28 juni

Martin Palte, de penningmeester van de OVF, meldt dat deze haar bijdrage verdubbelt. Tussenstand €19.200. Het VSB Fonds en het K.F. Hein Fonds zeggen alvast hun bijdragen toe en een ander fonds trekt zich terug...

Maandag 3 juli

Paul schrijft zich in bij Christie's om woensdag te kunnen bieden. Tussenstand €22.200. Nog geen nieuws van de Vereniging Rembrandt.

Dinsdag 4 juli

Eindelijk 's middags 1 uur bericht van Paul: de Vereniging Rembrandt en de gemeente Amersfoort doen mee! We zijn er bijna qua financiering van het totaalbedrag.

Woensdag 5 juli, de dag van de veiling

's Ochtends vroeg ontvangen we de laatste particuliere toezegging: de financiering is rond! We zijn trots op onze Amersfoorters!!

Paul appt om 15.34 uur: 'Ik ben er klaar voor'. Over de aankoop zegt hij later: 'Zelden zoiets spannends meege-maakt. Het ging allemaal zo snel. Voordat we het wisten viel de hamer en hoorden we *sold*. Een prachtig resultaat, een prachtige aanwinst voor Amersfoort.'

Bollenburg

In Bollenburg is Johan van Oldenbarnevelt opgegroeid, maar over de geschiedenis was weinig bekend. Architectuur- en bouwhistoricus Jojanneke Clarijs heeft verrassend veel ontdekt en er een boek over geschreven. Een vraaggesprek met de auteur.

door **GERARD RAVEN**

Waarom koos je Bollenburg voor een onderzoek?

'Bollenburg is erg intrigerend. Het is een van de grootste muurhuizen en oogt nog steeds erg middeleeuws met zijn dikke, gesloten voorgevel van kloostermoppen. Naar verluidt was het ooit een lint- en spinhuis. Desondanks heeft nooit iemand de geschiedenis van het pand echt uitgezocht. Dus toen ik in 2014 een scriptie-onderwerp zocht voor de post-hbo-opleiding Bouwhistorie en Restauratie aan de Hogeschool Utrecht, was Bollenburg wel een hele mooie kans. Een onderzoek naar de bouwhistorie houdt in dat je uitzoekt wanneer een pand ontstaan is, hoe het er toen uitzag en wat er sindsdien aan verbouwd is.'

En hoe kom je dat dan te weten?

'Door allereerst heel goed te kijken naar het gebouw: het metselwerk, de ramen en deuren, de balklagen, de kapconstructie. Maar ook naar de afwerking van bijvoorbeeld schouwen en plafonds. Aan de materialen, de manier waarop de onderdelen gemaakt en met elkaar verbonden zijn en de vormgeving van ornamenten kun je inschatten hoe oud iets is. Maar dat is niet alles. Daarnaast ga je op zoek naar andere informatiebronnen, zoals oude foto's, prenten of bouwtekeningen. Al die informatie leg je naast elkaar en zo probeer je de bouwgeschiedenis te reconstrueren.'

Wat heb je ontdekt?

'Bollenburg blijkt een hele rijke bouwhistorie te hebben. Jaarringenonderzoek heeft aangetoond dat het pand veel ouder is dan tot dan toe werd aangenomen: het is rond 1398 gebouwd, dus zo'n vijftig jaar vóór de voltooiing van de tweede stadsmuur. (Men veronderstelde een bouwjaar rond 1500.) Van het middeleeuwse casco is nog verrassend veel behouden gebleven. En ook de verschillende bouwfases daarna zijn aardig te recon-

Jojanneke Clarijs vóór Bollenburg. Boven de ingang is afwijkend metselwerk zichtbaar. Hier was oorspronkelijk een venster.

strueren. Er zijn bijzondere verhalen, zoals verschillende muurschilderingen, ingemetselde kinderschoentjes, een onderduikruimte. De bewonersgeschiedenis was eigenlijk geen onderwerp van onderzoek. Maar dankzij informatie uit het huisarchief en het oudere, systematische archiefonderzoek door het echtpaar Van Hoorn-Koster kon ik een heel groot deel van de eigenaren terugvinden.'

Maar wat leidde van de scriptie tot het boek?

'Drie dingen. De vroege datering van Bollenburg, wat aansluit bij het artikel van Sandra Hovens van Monumentenzorg in de *Kroniek* van december 2016. En de bijzondere bouwgeschiedenis van Bollenburg. Maar bovenal de nieuwsgierige en enthousiaste reacties van collega's uit Amersfoort.'

J. Clarijs, *Bollenburg. Het huis Van Oldenbarnevelt*, Bussum 2017. Verschijnt omstreeks 15 september bij Uitgeverij THOTH. Winkelprijs €17,95. Zie p. 23.

Het boek heeft nog even op zich laten wachten...

'Ja, dat is altijd meer werk dan je van te voren denkt. Voor het boek heb ik diverse losse eindjes van het scriptie-onderzoek uitgezocht. En ik heb aanvullend onderzoek gedaan naar de bewoners; zo'n 24 eigenaren en huurders. Voor een groot deel was het archiefwerk: onder meer alle transportaktes transcriberen, het zoeken

Voorzijde,
Muurhuizen 19.

HET PAND IS VEEL OUDER DAN WERD AANGENOMEN

naar testamenten en het doorspitten van belastinglijsten, doop-, trouw- en huwelijks- en bevolkingsregisters. Van de ene eigenaar leverde dat meer op dan van de andere. En soms was het flink puzzelen. Dan vermoed je een bijzondere relatie tussen twee opeenvolgende eigenaren, bijvoorbeeld omdat ze beiden overleden op dezelfde buitenplaats in Bunnik, maar de verschillende achternamen maakten dat lastig aantoonbaar. Uiteindelijk bleek het te gaan om vererving via een zwager en daar weer een nichtje van... Maar de lijst van eigenaren is nu helemaal compleet, inclusief gegevens over beroep en gezin.

Daarnaast heb ik diverse oud-bewoners gesproken. Dat waren wel bijzondere ontmoetingen.. Iedereen is zo betrokken bij het pand. Zeker oud-eigenaar Simon Hoozeveld, die het pand eind jaren 1980 gerestaureerd heeft, wist veel te vertellen. Hij heeft ook veel foto's van zijn restauratie gemaakt; enkele ervan staan ook in het boek. De foto's gaven mij aanvullende informatie, maar riepen ook weer nieuwe vragen op.

Zeer specifieke vragen of onderwerpen, zoals de datering van de muurschilderingen, heb ik voorgelegd aan

Achterzijde, Zuidsingel.

Jojanneke Clarijs studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Leiden en bouwhistorie aan de Hogeschool Utrecht. Ze heeft al meer dan tien jaar een onderzoek- en adviesbureau op het gebied van architectuur-, interieur- en bouwhistorie.

deskundigen. Ik ben nog steeds zeer aangenaam verrast hoe bereidwillig iedereen is geweest om mij te helpen. Hieruit blijkt ook wel hoe bijzonder Bollenburg is.'

En je had een oproep geplaatst in de lokale media.

'Inderdaad, en dat heeft heel snel resultaat gehad. Via via ben ik in contact gekomen met de zoon van Willem van Wijngen, van de gelijknamige drukkerij die in de vorige eeuw in Bollenburg gevestigd was. Hij kon mij weer veel informatie over zijn familie geven. En waar ik zo op had gehoopt: een foto van het kostbare geschilderde behangsel dat in Bollenburg gezeten heeft en nu zoek is.'

Dat moet een bijzonder moment zijn geweest. Kende je onderzoek nog meer hoogtepunten?

'Ja, er was een waar *eureka*-moment. Een van de muurschilderingen beeldt het Laatste Oordeel uit. Van een fragment was niet duidelijk wat het moest voorstellen, dus ik ging op zoek naar andere schilderingen en prenten van het Laatste Oordeel om te zien wat daar allemaal op

is afgebeeld. Ik wilde google al afsluiten, toen mijn oog viel op een klein plaatje linksonder in het beeldscherm. Een bekend hoofdje... En warempel, het bleek de prent waarop de muurschildering in Bollenburg is gebaseerd. Het is echt ongelooflijk dat ik dat gevonden heb!'

Paste alles in je boek?

'Het boek kent een gelaagdheid in de informatie. De lopende tekst vertelt over de bewoners en de grote lijnen van de bouwgeschiedenis. Bijzondere onderwerpen zijn apart uitgelicht. Zo is het interessant en begrijpelijk voor een breed publiek. Voor de meer deskundige lezers of professionals heb ik specifieke informatie, de argumentatie en de bronnen opgenomen in noten en bijlagen. En heel belangrijk zijn de foto's en tekeningen. Bollenburg is niet toegankelijk voor publiek, maar met dit boek geef ik de lezer toch een kijkje achter de monumentale gevels.'

OP ZOEK NAAR HET VERHAAL ACHTER DE SCHERVEN

Granaatappels en druiven

De straat Achter de Kamp verbind je tegenwoordig niet met luxe en welstand. Des te opvallender dat hier bij een opgraving de scherven van een rijk versierde schotel van majolica zijn gevonden. Hoe is de techniek en de versiering van dit fraaie aardewerk naar Nederland gekomen?

door **EVELYN SCHEEPSMA**

Majolica aardewerk kenmerkt zich door een kleurrijke beschildering op een ondoorzichtige witte ondergrond (tinglazuur). Om kosten te besparen werd de achterkant voorzien van het veel goedkopere loodglazuur. Kenmerkend bij majolica is de afdruk van een *proen*, een driehoekig stukje aardewerk, waarop aan drie hoeken uitstekende punten zijn aangebracht. Ter bescherming van het tinglazuur en om te voorkomen dat schotels aan elkaar vast zouden bakken, plaatsten de pottenbakkers proenen tussen de opeengestapelde schalen.

Schotel van majolica, gevonden bij opgraving Achter de Kamp.

DE WEG NAAR EUROPA

De techniek van tinglazuur is waarschijnlijk in de 9e eeuw ontstaan bij Bagdad (Irak), als imitatie van het veel oudere Chinese porselein. Van het Midden-Oosten verspreidde de kennis zich via Spanje en Italië naar Noordwest-Europa. Van de 13e tot de 15e eeuw kende de majolicatechniek in Spanje zijn hoogtepunt. Zuid-Spanje was het machtsgebied van de Moren. In Sevilla en Granada werd aardewerk geproduceerd overeenkomstig de techniek van het Islamitische Midden-Oosten. Andere belangrijke productiecentra bevonden zich in Valencia en Malaga.

In de 15e eeuw ontwikkelde de stad Manises aan de oostkust zich als belangrijke producent. Naast Moorse decoratiemotieven kwamen nu Europees getinte versieringen voor. Het aardewerk uit Manises werd ook in Italië zeer populair. De producten werden vanuit de havenstad

DE TECHNIEK IS WAARSCHIJNLIJK IN DE 9E EEUW ONTSTAAN BIJ BAGDAD

Valencia via het eiland Mallorca vervoerd; vandaar dat de Italianen geglazuurd aardewerk *majolica* noemden. Door een versmelting van invloeden uit het Midden- en Verre Oosten en de Spaans-Moorse keramiek, trad vanaf ca. 1450 in Italië een vernieuwing van aardewerk met tinglazuur op. Steden als Faenza en Florence waren toonaangevend. Uit deze periode stamt de naam *faïence*, afgeleid van Faenza, dat internationaal bekend stond om de vervaardiging van aardewerk. In tegenstelling tot

Harold van den Hauten

majolica wordt faience zowel aan de voor- als de achterzijde bedekt met een witte tinglazuur.

ANTWERPEN

Om hun afzetgebieden te kunnen vergroten weken Italiaanse majolicabakkers niet alleen uit naar andere gebieden binnen Italië, maar ook daarbuiten. Antwerpen was in die periode een welvarende havenstad en het middelpunt van wetenschap en cultuur. De aantrekkingskracht die Antwerpen op mensen van buiten had was heel groot. De aanvoer van grondstoffen en afvoer van producten werd vergemakkelijkt door de goede verbindingen over water via de Schelde en de stadsgrachten (*ruien*).

GUIDO DI SAVINO

Een van de eerste Italiaanse majolica-pottenbakkers die wordt genoemd is Guido di Savino. Hij was afkomstig uit het Italiaanse Castel Durante, gelegen in de streek van Ancona niet ver van Urbino. In 1508 vestigde hij zich vanuit Venetië in Antwerpen. Hij trouwde met een Antwerpse vrouw en veranderde zijn achternaam in het Vlaamsers klinkende Andries (voornaam van zijn schoonvader). In 1520 kocht hij een gebouwencomplex met ovens op een groot stuk grond, Den Salm aan de huidige Kammenstraat. Dit eigendom bleef gedurende verschillende decennia de zetel van het bedrijf van zijn nakomelingen. De uitgeweken Italianen wisten zich niet alleen een vaste plaats op de keramiekmarkt te verwerven, maar hebben de ontwikkeling van de keramiekproductie in de Nederlanden zeer sterk beïnvloed. Overigens werden majolicabakkers in Vlaanderen *geleyers* genoemd, wat zou duiden op de Venetiaanse galeien waarmee producten (*geleyerswerck*) naar Antwerpen werden verscheept.

OP DE VLUCHT

Na het midden van de 16e eeuw groeiden de politieke en religieuze spanningen. Daarom zijn veel pottenbakkers uit Antwerpen naar de noordelijke Nederlanden gevlucht. Het overgrote deel vestigde zich in steden als Middelburg, Haarlem, Amsterdam, Dordrecht, Leiden en Delft.

Joris Andries (een zoon van Guido Andries) vluchtte in 1564 naar Middelburg, waar hij een aardewerkbedrijf opzette. Hij en andere bakkers vormden een belangrijke impuls voor de verspreiding van de majolicaproductie. Behalve bedrijfskapitaal kwamen hiermee gespecialiseerde kennis, techniek en handelsrelaties naar de noordelijke Nederlanden.

DECORATIES

Dingeman Korf heeft in zijn boek over Nederlandse majolica een apart hoofdstuk gewijd aan schotels waar

Schotel van majolica, herkomst onbekend, verblijfplaats Fries Museum Leeuwarden.

Schotel van majolica, gevonden in Enkhuizen, collectie A.Vrij.

Evelyn Scheepsma is vrijwilliger bij het Centrum voor Archeologie.

DE VONDST VAN ACHTER DE KAMP IS EEN LUXE PRODUCT

van de hoofdversiering wordt ingenomen door granaatappels en druiventrossen. Hij schrijft dat het aantal varianten ervan indrukwekkend is. Niet alleen zijn er talrijke verschillende randversieringen, maar ook zijn er opvallend weinig schotels die op elkaar lijken. Er blijken inderdaad meer verschillen dan overeenkomsten met de schotel uit Amersfoort te zijn. Die heeft op de *spiegel* een decoratie van zes verschillende granaatappels en een druiventros, aangevuld met bladranken; het geheel omringd door een nissen- en kabelrand.

HAARLEM

Ook in Haarlem hadden zich majolicabakkers uit Antwerpen gevestigd. Tussen 1550 en 1650 was de stad zelfs een van de belangrijkste plaatsen waar majolica werd geproduceerd.

Door de grote economische bloei tussen 1580 en 1630 nam de productie evenredig toe. Uit boedelinventarissen is gebleken dat het aantal schotels geleidelijk aan toenam vanaf 1600. Ze werden gebruikt als versiering boven de deur, op de schoorsteenmantel of boven de bedstede.

Bodemvondsten uit andere steden illustreren mede de omvang van de Haarlemse majolicaproductie. In Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen zijn stukken gevonden die vermoedelijk in Haarlem vervaardigd zijn; zo ook een fraaie schotel met granaatappelrand uit Enkhuizen.

Alhoewel niet met zekerheid gesteld kan worden, is het niet ondenkbaar dat de schotel uit Amersfoort eveneens van Haarlemse makelij is.

De vondst van Achter de Kamp is in ieder geval een luxe product met een interessante geschiedenis. Dank zij zorgvuldige restauratie door Joep Syrier is het een fraaie en kleurrijke schotel.

FOTOTENTOONSTELLING EN BOEK

Spartelen in het Sportfondsenbad

Het Sportfondsenbad wordt dit najaar afgebroken, na 80 jaar trouwe dienst. Carla Kogelman legde de gebruikers van het bad vast op haar foto's voor een tentoonstelling. Aanleiding voor een gesprek.

Carla Kogelman

Schoonspringers onder leiding van Bavi.

door IRIS VAN AKEN

Waarom heb je deze fotoserie gemaakt?

'Al jaren trek ik 's ochtends om 7 uur met enige regelmaat baantjes in het Sportfondsenbad. In het diepe bassin wordt ik al spartelend wakker. Ik ben niet de enige die dan zwemt; met mij doen dat vele anderen. Ik bewaar er

EEN EERBETOON AAN HET BAD EN DE GEBRUIKERS

mooie herinneringen aan. Zoals aan Jan, de man met de snor. Of aan Rita, de vrouw die mij alleen nog verstaat als zij haar gehoorapparaat in heeft. En Cora, die altijd langs de rand zwemt en uiteraard haar eigen pas-hokje heeft. Elke ochtend staan de zwemmers (on)geduldig te wachten bij het kassahokje totdat het bad open gaat. Deze fototentoonstelling is een eerbetoon aan het bad en de gebruikers ervan.'

De tentoonstelling wordt geopend op donderdag 12 oktober bij Archief Eemland. Tegelijk wordt dan het gedenkboek van Madeline van Heemstra over het bad gepresenteerd (zie p. 23).

CARLA KOGELMAN

Carla Kogelman is ruim 25 jaar werkzaam in de theaterwereld. Zij studeerde eind 2011 af aan de Fotoacademie in Amsterdam, met als specialisatie reportage, documentaire en portret. Haar zwart-witportretten zijn een illustratie van het dagelijks leven en hebben te maken met opgroeien, emotie en hoe mensen in het leven staan. Ze won verschillende prijzen, waaronder een 1e prijs bij de World Press Photo en vijf prijzen bij de Zilveren Camera.

Sonja Liebhart

Carla Kogelman

Synchroonzwemmen, de masters.

Carla Kogelman

MBVO (meer bewegen voor ouderen) is een activiteit waar veel animo voor is.

Zelfbewuste jongeren versus hun opvoeders

In de jaren 1880 raakte de gegoede Amersfoortse jeugd ineens in de ban van een nieuwe rage: de sport. En dat tot afgrijzen van veel ouders...

door **ADDY SCHURMAN**

Zodra de lessen waren afgelopen spoedden leerlingen van de HBS en het gymnasium zich naar een veldje bij Oud-Leusden. De oudere leerlingen speelden daar cricket of voetbal, terwijl de leerlingen uit de lagere klassen langs de lijn de *sportsmen* aanmoedigden en zo nodig een afgeweken bal ophaalden en terug in het spel brachten.

AMERSFOORT WAS ER VROEG BIJ

In tal van steden in het westen van het land deed zich dit verschijnsel voor, het eerst in Den Haag, Amsterdam en Haarlem. Maar Amersfoort volgde op de voet. Al in 1883 werd de eerste sportvereniging opgericht, Achilles, een jaar later gevolgd door een tweede club, Kracht en Vlugheid. Zoals gebruikelijk in die tijd was het een komen en gaan van verenigingen. Het waren eigenlijk meer vriendenclubjes, die na een paar jaar uit elkaar vielen; meestal nadat de sporters hun eindexamen hadden gedaan. De spreekwoordelijke uitzondering was AFC Quick (1890), die als enige club de generatiewisselingen wist te overleven.

De eerste jaren werd vooral cricket gespeeld, maar toen in de tweede helft van de jaren tachtig voetbal in het land doordrong, werd ook die sport in het programma opgenomen. Competities waren er tot 1890 nog niet. Er werd alleen vriendschappelijk gespeeld tegen teams uit de eigen stad, of uit andere steden in de omgeving, zoals Utrecht, Wageningen en Hilversum.

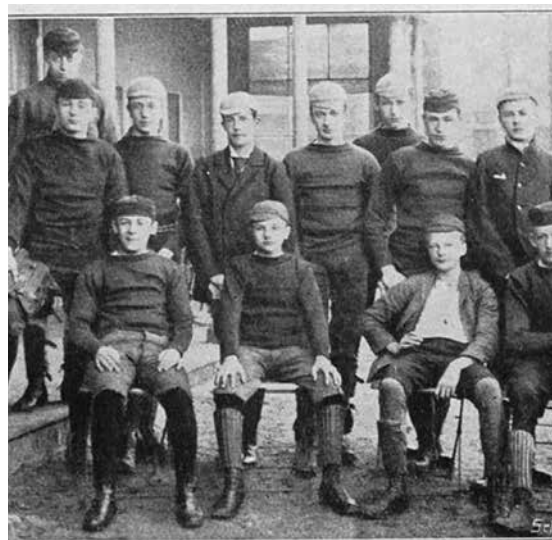
VRIENDENCLUBJES

Toch was een sportwedstrijd meer dan een paar uurtjes onschuldig vermaak. Allerlei rituelen en gedragingen maakten het een gecompliceerde sociale uitwisseling tussen gelijkgezinden, waarbij goed gastheerschap heel

Het team van AFC Quick in het seizoen 1902-1903.

De Amersfoortse burgemeester Van Randwijck (1912-1940 en 1945) staat rechtsboven op de foto. Hij was in zijn jeugd in Den Haag een fanatiek sporter. Hij deed 's zomers aan cricket en 's winters voetbalde hij.

Deze groep stelt voor Kleijn's team in 1890.
s naar rechts, 1ste rij: Mr. M. A. Wolfson, Mr. J. P. Coops, Mr. I (overleden), Mr. C. Ridder van Rappard. 2de rij: Dr. E. C. D. Ni W. B. Sandberg tot Essenburg, Mr. J. Nieuwenhuisen, Jhr. Mr. rst [Sandberg, Mr. F. L. Kleijn, Mr. J. C. Graaf van Randwijck Mr. E. Bourlier, Dr. G. W. Koolemans Beijnen.

belangrijk was. Dat blijkt onder andere uit een krantenverslag uit 1884. 'Gisteren 16 julij [op een doordeweekse woensdag] 's morgens halfnegen vereenigden de Amers-

Een oefenpartijtje anno 1897, van Vitesse in Arnhem. Men speelde niet in sportkleding, maar gewoon in de dagelijkse kloffie; soms in een keurig kostuum, inclusief bolhoed. Het veld was niet voorzien van belijning, in het doel ontbrak een net.

foortsche cricketclubs 'Achilles' en 'Kracht en Vlugheid' zich op de Varkensmarkt, marcheerden, met het muziekcorps 'De Amersfoortsche Harmonie' aan 't hoofd, naar 't station ter ontvangst der Utrechtsche cricketclub 'Hercules', die bij aankomst met muziek en gejuich werd begroet.' Vandaar ging het in een stoet naar het veld bij Oud-Leusden. Na afloop van de wedstrijd kreeg Hercules een medaille uitgereikt, omdat zij de wedstrijd hadden gewonnen. Ook reikten 'enkele jonge dames' van de plaatselijke tennisclub aan Achilles een vaandel uit. Na deze korte plechtigheid volgde een optocht naar de stad. Daar aangekomen wachtte de sportlieden nog een diner, waarna de leden van Achilles de sporters van Hercules 's avonds om negen uur naar het station brachten.

Vriendenclubjes waren het dus, die blaakten van zelfvertrouwen en voor de nodige reuring zorgden met hun optochten door de stad, begeleid door muziek en vaandels. Dat zelfbewuste spat nog steeds van de teamfoto's af; een lezer in de Amersfoortsche Courant klaagde: 'Zijn onze jongens nog jongens ...; zijn zij niet een soort 'heertjes' die met presidentjes en secretarisjes vergaderingetjes houden, waarvan in de sportbladen meermalen verslagen zijn te lezen, waarin de heer X. dit of dat vertelt, met een gewicht, alsof het landsbelang er van afhangt.'

GENERATIEKLOOF

Die verenigingen vol zelfbewuste jongeren bestonden vrijwel allemaal uit leerlingen van de HBS en het stedelijk gymnasium, jongens in de leeftijd van 14 tot hooguit 18 jaar. De sport was een echt jeugdverschijnsel, zoals de popmuziek in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw. En evenals die popmuziek kwam de sport voort uit een generatieconflict.

De jongeren zetten zich onder meer af tegen hun duffe gymnastiekdocenten. De gymlessen op school leken in

veel opzichten op militaire oefeningen, met veel exerceren en veel rek- en strekoefeningen. En dat alles in een klein, bedompt gymlokaal. De leraren van hun kant veroordeelden vooral de wil om te winnen, die zich dankzij de sport meester maakte van hun leerlingen. Zo schreef de *Nieuwe Amersfoortsche Courant* (een spreekbuis van het lerarencorps) in 1888: 'Niet de lauweren van het kampioenschap moeten de mate der inspanning bepalen, maar alleen de begeerte, om een gezond lichaam te maken tot een waardigen tempel van een gezonden geest.'

De banier van de schermvereniging Eendracht Maakt Macht Amersfoort, 1896.

Bovenal zetten de jongeren zich af tegen hun ouders, die van lichaamsbeweging helemaal niets moesten hebben. Achter een bal hollen was niet fatsoenlijk en deftig en dat waren eigenschappen die de ouders in overvloed hadden. 'Wat houdt de meeste mensen terug? Een microbe die bij ons te lande voorgoed zijn tenten schijnt te hebben opgeslagen, namelijk de deftigheid.

Ik ken geen deftiger mensen dan Nederlanders. Ze zijn deftiger, intrinsiek deftiger, dan Oostenrijkers en Engelschen', zo klaagde een van de sporters. En de ouders? Die waren vooral bang dat de schoolprestaties onder de sportrage leden. Dokter Rolandus Hagedoorn uit de Langestraat was een uitzondering. Hij zou rond 1890 hoog opgegeven hebben over het feit dat zijn zoon Jan Derk voetbalde bij Sparta en fietste bij De Postduif. Hij was voor een examen gezakt, maar toch mooi Nederlands kampioen op de racefiets geworden: 'Er doen zoveel mensen examen, maar er is maar één kampioen'. De meeste ouders dachten daar toch heel anders over.

Dit is een voorpublicatie uit Addy Schuurman, *Glorie wordt duur gekocht: sport in Amersfoort in de negentiende eeuw* (Amersfoort: eigen beheer 2017); zie p. 23.

HET HERSTEL VAN DE BROODOVEN VAN DE ARMEN DE POTH

Sfeervolle ambiance

Meer dan veertig jaar bracht de eeuwenoude oven door in winterslaap. De restauratie brengt onvermoede mogelijkheden voor evenementen, waardoor er meer leven in de Bakkerij komt.

door **DIEDERICK VAN DEN WALL BAKE**

Bij een bezoek aan hofje De Armen de Poth kun je de oven niet missen. Hij is wel vier eeuwen in bedrijf geweest. De Amersfoortse liefdadigheidsinstelling ontstond eind 14^e eeuw als Broederschap van de Heilige Geest. De *zeven werken van barmhartigheid* dienden toen als moreel kompas bij het opvangen van armen, zieken (waaronder pestlijders) en pelgrims. Vanaf het midden van de 16^e eeuw werd hier ook wekelijks brood gebakken en uitgedeeld aan *de arme thuyssittenden* in de stad, die dus niet in het hofje woonden. In 1971 kwam een eind aan deze eeuwenlange traditie. Sindsdien concentreert het College van Regenten zich op het bieden van huisvesting in het hofje aan oudere Amersfoorters met een smalle beurs.

De oorspronkelijke broodoven werd in de loop der tijd enkele malen aangepast. Uiteindelijk verviel hij in zo'n slechte staat dat gebruik niet langer verantwoord was, zelfs niet voor de jaarlijkse symbolische brooduitdelingen. Voor herstel ontbraken een goed motief, maar ook de kennis en middelen.

Hans Niezen

Het bouwteam bij de halfvoltooid oven. Links Koen Wisse, rechtsonder Peik Suyling, rechts in het kozijn Peter Schmidt en met hoed en bril Gerrit van den Dries. De foto is genomen met een Gopro-camera.

ORIGINEEL IDEE

In 2015 nam de Amsterdamse kunstenaar Peik Suyling contact op met het College en overtuigde ons ervan dat een nieuw leven voor de oven zinvol en mogelijk was. Daarbij had hij vooral oog voor de verbindende werking van het samen kneden en bakken van brood. Het zijn positieve sociale processen die optreden bij een groep mensen die actief aan het broodbakken is. Voor De Armen de Poth kunnen dergelijke activiteiten een ideële voortzetting zijn van de oorspronkelijke missie. Peik wist uit ervaring dat een goed functionerende oven steun zou kunnen vinden van instellingen die het stimuleren van dergelijke maatschappelijke activiteiten in hun vaandel dragen.

Voor de restauratie van deze grote broodoven in een rijksmonument was de expertise van een andere deskundige vereist. Die werd gevonden in de persoon van Gerrit van den Dries uit Tongeren (België). Al 38 jaar specialiseert deze autodidact zich op oude ambachten.

Het College van Regenten besloot medio 2016 om de oven te herstellen en de financiële middelen daarvoor

Archief Eemland

De vader van het gesticht is tevens bakker. Hij bakt het brood voor de armen nog in den oorspronkelijken heetwateroven.

De bakkerij in 1938.

vooral extern te werven. Vóór de start van de bouwkundige werkzaamheden werd de financiering ervan op een breed front aangepakt. De gemeente Amersfoort, het Bouwfonds Cultuurfonds en het K.F. Hein Fonds kwamen met aanzienlijke bedragen over de brug. Bij de *crowdfunding* schonken het Gilde Amersfoort en de Amersfoortse Gidsen meerjarige bijdragen voor de oven. Op initiatief van binnenvader Jaap Bodd en bakker Sjouke Boersma werd tijdens Open Monumentendag een speciaal Pothbrood gebakken, samen met enkele bewoners van het hofje. Het was in een ommezien verkocht. Bij de opening van de foto-expositie *Hofleven, wonen in De Poth* van Willem Wernsen is verder een mooi bedrag bijeen gebracht. Dat gold ook voor spontane collectes van vrienden en van een bruidspaar in de Rochuskapel.

DE KLUS GEKLAARD

De feitelijke werkzaamheden onder de kolossale schoorsteen startten op de toepasselijke datum 5 december. Het onbruikbare materiaal werd afgevoerd en daags daarna werd begonnen met het bouwen van een nieuwe oven achter de gerestaureerde gietijzeren ovenmonddeuren. Achtereenvolgens werden de bestaande constructie met muurankers beoordeeld, een nieuwe ovenvloer gestort en de oven gemodelleerd met een daartoe gevormde zandhoop als mal. Daarop werd de stenen ovenkoepel gemetseld en voorzien van een warmte- en uitzetbuffer, gemaakt van stro- en kleimengsel. Boven de oven werd opnieuw een plavuizenvloer aangebracht, om bijvoorbeeld appels te drogen volgens traditioneel gebruik. Tenslotte werd de zandmal uit de oven geschept en offerde één van de bewoners zich op om liggend in de oven de wanden schoon te krabben. Op 21 december was de klus geklaard en konden de Bakkerij en omgeving weer schoon worden opgeleverd.

Daarna moest de oven gedurende anderhalve maand drogen. Medio februari kon de eerste van enkele proefstooksessies plaatsvinden, waarna met de bewoners de eerste Pothbroden konden worden gebakken. Op 14 juni volgde de officiële ingebruikstelling door de commissaris van de Koning in Utrecht, die daarbij het actuele belang van dergelijk vrijwilligerswerk onderstreepte.

FILMS EN GEWETENSVRAGEN

Het herstel van de oven werkte ook als katalysator op aangrenzende gebieden. Zo is bij een bouwhistorisch onderzoek van alle Poth-gebouwen gekeken naar oorsprong en ontwikkeling van de broodoven. Vroegere betrokkenen vertelden hun herinneringen aan de tijd rond de Tweede Wereldoorlog, toen de oven nog wekelijks 200 broden voor Amersfoortse armen leverde. Ook filmde Hans Nie-

Commissaris Willibrord van Beek ontsteekt de takkenbossen.

zen het werk van de ovenbouwers met achtergronden, gebruikte materialen en technieken van het bouwen, stoken en broodbakken. Beide films zijn op de website te zien.

Naast deze materiële 'bijproducten' kwam opnieuw ons bestaansrecht in beeld. Wie kunnen wij meenemen in de 'sociale magie' van het broodbakken en hoe raakt dit onze doelstellingen als liefdadigheidsstichting? We richten ons momenteel primair op behoud van het hofje en het welbevinden van de bewoners, maar wat willen en kunnen we verder bereiken? We gaan dat nu stapsgewijs verkennen.

GEZELLIGHEID EN ZINGEVING

Dit jaar en ook volgend jaar gaan we de belangstelling van verschillende doelgroepen inventariseren. Proefondervindelijk willen wij ervaren hoe de oven het beste tot zijn recht kan komen, binnen de grenzen van belastbaarheid van de binnenvader en bewoners van het hofje.

Vooralsnog zien wij twee gebruiksmogelijkheden:

- Als betaalde attractie in de vorm van een feestelijke privé-broodbaksessie, bijvoorbeeld in combinatie met een activiteit in de Rochuskapel of Celzusterenkamer. Donaties hiervoor helpen het monumentale hofje in stand te houden en de bewoners een hofjeswoning voor een bescheiden prijs te bieden.
- Als sociaal-maatschappelijk 'vehikel' om meer diepzinnig getinte ontmoetingen te faciliteren, begeleid door terzake kundige personen en verschillende kunstenaars. Dergelijke zingevende themagesprekken tijdens het ambachtelijk broodbakken zijn bij uitstek mogelijk in de sfeervolle ambiance van het hofje met de prachtig herstellde broodoven.

Andere ideeën zijn welkom!

www.armendepoth.nl

Diederick van den Wall
Bake is sinds 2007
lid van het College
van Regenten, tot
2017 tevens secretaris-
penningmeester.

In De Nieuwe Stad zat een 'Unilever in het klein'

Toen de Prodentfabriek in 2012 haar deuren sloot gebeurde er een klein wonder. Het prachtige gebouwencomplex kon nagenoeg geheel behouden blijven. Oorspronkelijk was daar het Erdalconcern gevestigd, met een boeiende geschiedenis.

door **JAN CAREL VAN DIJK**

Het Erdalconcern stamt uit 1915. De Duitse fabrikant Werner & Mertz opende faciliteiten om ook in ons land schoencreme te gaan produceren; aanvankelijk in Hilversum en later in Amsterdam. Een geduchte concurrent diende zich echter aan in de persoon van Johan Wolbers. Deze in 1890 te Hoorn geboren onderwijzerszoon was er in 1919 eveneens mee begonnen. Hij deed dat zó succesvol dat de oosterburen nog maar één uitweg zagen: fuseren!

PELIKAAN

Onder afgedwongen zeer gunstige voorwaarden kwam Wolbers in 1928 aan het roer te staan van de gebundelde N.V. Maatschappij voor Wasverwerking Erdalfabriek. Als algemeen logo had de onderneming in Nederland een pelikaan gekozen, waar het Duitse moederbedrijf een kikkors voerde. Een pelikaan staat symbool voor zorg en onbaatzuchtigheid. Een legende wil dat deze vogel de

Het fabriekscomplex te Amersfoort rond 1960. Brabantsestraat hoek Kleine Koppel.

eigen borst open pikt om hongerende jongen met bloed te voeden.

Snel volgde verdere expansie door slim zakendoen, maar tevens door uitbreiding van het assortiment met wrijfwas, kachelpoets en zelfs tandpasta. Allemaal een kwestie van mengen en roeren, zal Wolbers gedacht hebben. Slechts zo'n vijftien jaar later bleken de toch forse bedrijfspannen in Amsterdam te klein en moest al naar een nieuwe vestigingsplaats omgezien worden. Dat werd Amersfoort, na ampele overwegingen en steun van een actief gemeentebestuur.

SNEL SCHAKELEN

Het gebouw werd ontworpen door architect Philip Anne Warners. De officiële opening van de nieuwe fabriek aan de Brabantsestraat was op 27 mei 1937. Maar al eerder draaide men op volle kracht en werd gewerkt aan gestructureerde productontwikkeling. Snel schakelen werd het parool, met als voorbeeld de introductie van de nieuwe tandpasta Medinos in het begin van de Tweede Wereldoorlog. Soortgelijke import uit Amerika was hier namelijk niet meer te krijgen.

Vrij kort na de oorlog nam Wolbers de fabriek van onderhoudsmiddelen voor automobielen Valma over. De productie daarvan, tot uiteindelijk mini-brandblussers aan toe, kwam ook naar Amersfoort. Van elk bestaand en toegevoegd merk werd het assortiment waar mogelijk verder vernieuwd en verbreed. Schoencreme kwam er bijvoorbeeld in allerlei kleuren en een auto kan méér gebruiken dan *cleaner* en *polish* alleen. Bij tandpasta's horen tandenborstels en ook die werden vervolgens hier gemaakt.

Overigens werden veel 'aanpalende' zaken in eigen huis vervaardigd, zoals de blikjes voor de schoencreme en de tubes voor de tandpasta. De idee was dat je dan aan de

Alle foto's collectie Jan Carel van Dijk

ene kant mogelijk wat duurder uit bent, maar aan de andere kant ook uiterst flexibel. Zo wilde men de concurrentie vóór blijven en in die tijd lukte dat meestal ook. Een actieverpakking kon destijds bijvoorbeeld in slechts enkele dagen bedacht, uitgewerkt en geproduceerd worden.

ALLES KNAP IN TE PASSEN

De lijnen waren verder kort en de aanmaak van elk artikel was door het management altijd op loopafstand te volgen. Zelfs na nieuwe overnames wist men alles in Amersfoort heel knap in te passen. In 1958 kwam de Drogerijen Maatschappij uit Mijdrecht erbij en in 1969 Mijnhardt, fabrikant van cosmetische- en farmaceutische producten uit Zeist. Op deze manier verworven merken waren onder meer Dampo, Halitran, Purol, Odorex en Toilet. Tot het begin van de jaren zeventig ging dit door. Zo werd in 1971 de parfumeriefabriek Valdelis uit Schiedam overgenomen. Die produceerde niet alleen de goedkope parfum Fatal, maar ook de zeer voordelige Fresh-up-aftershave. Veel volwassenen van nu zullen zich als tiener in die periode de groene flacons nog kunnen herinneren, die overigens al weer enige tijd opnieuw te koop zijn.

Maar door al die productlijnen was de Erdalfabriek inmiddels zo'n beetje een 'Unilever in het klein' geworden. En ook al kwam er een productiefaciliteit in België, héél veel werd gemaakt in de panden aan de Brabantsestraat, die bijna letterlijk uit hun voegen begonnen te barsten.

Dit proces ging zelfs voor een deel nog door toen het bedrijf in 1972 op zijn beurt overgenomen werd door Consolidated Foods Corporation, later Sara Lee geheten; Erdal heette inmiddels Intradal en wat later Kortman-Intradal. De nieuwe Amerikaanse eigenaren stonden toe dat onder andere het bedrijf Akzo Consumentenproducten aangekocht werd, met merken als Biotex, Zendium en Zwitsal.

Merkartikelen verkoop je mede door de jeugd aan te spreken.

De twee laatste productlijnen werden er in Amersfoort door 'inbreiding' gedurende enige tijd gewoon bijgenomen. Daarmee was letterlijk elke vierkante meter benut.

VERSPREIDING

Met name de verwerving van Akzo Consumentenproducten luidde toch het begin van het einde in Amersfoort in. De productie van de Zwitsalfabriek in Apeldoorn kon nog worden overgeheveld, maar Biotex bleef voorlopig in Nijmegen en werd later in Denemarken vervaardigd. *Marketing & Sales* gingen in eerste instantie naar een pand in Veenendaal om vrij snel daarna gehuisvest te worden bij de eveneens tot Sara Lee behorende Douwe Egberts in Utrecht.

Als internationaal concern voerde men ook *Centers of Excellence* in, wat gewoon concentraties inhielden. Omdat Sara Lee tevens het van oorsprong Australische Kiwi ingelijfd had, verdwenen de schoencremes naar elders en werden licenties zelfs gestopt om het aantal merknamen te reduceren.

Wat overbleef in Amersfoort waren de tandpasta's. De eigen merken Prodent en Zendium, maar ook veel *private label*-producten voor onder andere Albert Heijn, Hema en Kruidvat. In totaal wel 100 miljoen stuks per jaar!

Maar het onvermijdelijke gebeurde in 2010, toen de *Household & Body Care* van Sara Lee voor een groot deel aan Unilever overgedaan werd. De 100 miljoen Amersfoortse tubes konden er in Frankrijk nog wel bij en dus verdween hier het laatste stukje productie in 2012 en kon projectontwikkelaar Schipper Bosch beginnen aan de opbouw van De Nieuwe Stad, een geslaagde diversiteit aan bedrijfjes, winkels, horeca en zelfs onderwijs.

Het Erdalconcern was aanvankelijk gespecialiseerd in glansproducten.

Jan Carel van Dijk is secretaris van de Oudheidkundige Vereniging Flehite en schreef eerder een boek over Prodent.

BOEK EN EXPOSITIE

De auteur schreef een rijk geïllustreerd boek *De Erdalfabriek, glansrijk middelpunt van Nederland* Harde koft, verschijnt in november (Amersfoort 2017); zie p. 23.

Museum Flehite en Archief Eemland hebben bij de sluiting de bedrijfscollectie en het archief overgenomen. Daarom is het plan over enkele jaren een tentoonstelling te organiseren.

Juniorgidsen leiden rond

door **AGNES VAN ALPHEN**

Rondleidingen worden meestal gegeven door volwassenen, maar zou het niet ook heel leuk zijn als kinderen en jongeren dat doen? In Nederland zijn er steeds meer steden waar juniorgidsen worden opgeleid. Dit gebeurt al in Amsterdam, Breda, Deventer en Utrecht. En nu zijn er ook juniorgidsen in Amersfoort. Basisschool School op de Berg en middelbare school Corderiuscollege werken mee aan de proef Juniorgidsen van de stichting OMD Amersfoort. Zo'n vijftien enthousiaste kinderen hebben deelgenomen aan een opleidingsprogramma en gaan in het monumentenweekend als gids aan de slag.

ENTHOUSIAST EN NIEUWSGIERIG

Annemiek Hakkers heeft het opleidingsboek geschreven, overleg gevoerd met de scholen en de kinderen getraind. Zij is van Lud'Arte, bureau voor kunst, cultuur en educatie. 'Er heeft zich een groep van hele enthousiaste en

Van links naar rechts Maïke, Nino, Amélie en Anna. Elles ontbreekt op de foto, maar is er op 9 september wel bij.

ze alles mee om tijdens de Open Monumentendagen aan de slag te gaan. Annemiek gaat niet over één nacht ijs: 'De kinderen gaan vertellen over de bouwtijd, gebruikte materialen en de gebruikers van het pand. Mariënhof is groot en de gidsen gaan allerlei ruimten laten zien waar ze van alles over vertellen. Het benzinestationnetje is lang niet zo groot en heeft een kortere historie. Maar ook over dit industriële monument is veel interessants te melden. De huidige bestemming, een ijssalon, spreekt ze natuurlijk erg aan.'

Agnes van Alphen is secretaris van de Stichting Open Monumentendagen Amersfoort

Kinderen van 10-16 jaar kunnen zich ook aanmelden om volgend jaar juniorgids te worden, door een mailtje te sturen aan info@omdamersfoort.nl.

MAIKE (16 JAAR) OVER HET BENZINESTATION: 'WAT EEN GAAF GEBOUW. KNAAP BEDACHT DAT EEN IJSSALON HIER PAST EN WERKT.'

nieuwsgierige kinderen aangemeld. Ontzettend leuk om deze toekomstige gidsen van alles te leren. Ze moeten niet alleen veel weten over het historische gebouw waar ze de rondleiding gaan geven, maar ook hoe ze dat vertellen. Je moet bijvoorbeeld duidelijk praten en rekening houden met wind en zon. Je moet ook de groep bij elkaar houden en de aandacht van de mensen vasthouden, door ze zo nu en dan een vraag te stellen. De kinderen stelden zelf voor om aan het einde van de rondleiding een kwisje te houden. Leuk idee toch!

GOED OEFENEN

De juniorgidsen hebben voor en na de zomervakantie enkele oefenbijeenkomsten bij 'hun' monument. Zo krijgen

OOK EEN RONDLEIDING VAN EEN JUNIORGIDS BIJWONEN?

Zaterdag 9 september, 11-16 uur bij het benzinestationnetje IJs van Vitelli, Kwekersweg 7.

Zondag 10 september, 12-16 uur bij de Mariënhof, Kleine Haag 2.

De rondleidingen zijn gratis en gaan van start zodra er een groepje geïnteresseerden is. Natuurlijk zijn kinderen van harte welkom om te komen luisteren. Op beide locaties zijn vrijwilligers aanwezig om het een en ander in goede banen te leiden.

Vanaf mijn vroege jeugd verzamelde ik via suikerzakjes en schelpen al snel keramiek. Het begon met antieke tegels. Maar dan ontwikkelt en verbreedt zich de belangstelling. En zo ben ik mij na mijn vroege pensionering met aanmoediging van mijn vrouw intensief bezig gaan houden met naoorlogse unica keramiek. Dat onderwerp fascineert mij zeer, omdat er in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw op cultureel gebied erg veel aan de hand was. Wanneer ik mij beperk tot de kleikunst, dan zien wij deze zich ontwikkelen van ambacht naar kunst. En dat veranderproces en de uitingen daarvan maken nieuwsgierig.

Het verzamelen op dit onderwerp doe ik inmiddels al weer zeventien jaar. Daarbij kan je wel zeggen dat ik vooral fascinatie heb voor het weten. Ik probeer zoveel mogelijk gegevens te verzamelen van soms in de vergetelheid geraakte kunstenaars. Zoals het met veel verzamelaars gaat, kan een collectie snel gaan uitdijen. Dus is het echt verstandig om geregeld te ontzamen. Ontzamen geldt zeker ook voor musea. Ik ben voorzitter van de Collectiecommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite; recent heb ik mijn kennis kunnen inzetten bij het beoordelen van de verzameling tegels van Museum Flehite. Inderdaad zijn tegels van een slechte kwaliteit toen verwijderd.

Maar terug naar mijn passie voor naoorlogse keramiek. Vanaf de jaren zestig zijn er vrije kunstenaars gekomen die met klei kunstwerken maakten. Zij hadden veelal een goede opleiding genoten, zoals aan de Gerrit Rietveld Academie te Amsterdam of bij de Experimentele Afdeling van De Porceleyne Fles te Delft. Deze kunstenaars werkten op een draaischijf, bouwden een object met kleirolletjes op, boetseerden of monteerden platen klei. Ook in onze stad was er in die tijd een gunstig klimaat voor toegepaste kunst. Er waren maar liefst twee inspirerende kunstopleidingen. En Galerie Kapelhuis (1960-1992) was één van de toonaangevende Nederlandse galeries die als boodschapper functioneerde van nieuwe artistieke ontwikkelingen op het gebied van keramiek, weefkunst, glaskunst, meubelen, sieraden en

Ger de Ree

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe hun specialisme ook waarde heeft voor het Amersfoortse erfgoed.

metaal. In 1985 heeft Museum Flehite met andere culturele instellingen deelgenomen aan de grote manifestatie Nederlandse Keramiek '85, ter gelegenheid van het 25-jarige jubileum van Galerie Kapelhuis.

Terugkijkend kan je zeggen dat de periode 1960-2000 helaas de laatste ambachtelijke toegepaste-kunstperiode is geweest, de pré-designerperiode. Ik zou wensen dat Museum Flehite in de komende jaren nog eens een grote expositie organiseert rond de naoorlogse kunstnijverheid, waarin ook creatieve krachten binnen de stad Amersfoort een rol hebben gespeeld.

Op de foto enkele keramische objecten die destijds zijn aangeschaft bij Galerie Kapelhuis. Links in de hand een plastic van de in Amersfoort geboren kunstenaar Carolein Smit. Dit beeldje noemen wij *Arnoldje*, een naam die bij de aanschaf uit de mond van mijn vrouw floepte en die wij sindsdien in ere houden.

Ep de Ruiter

Rob Elsman en Corry van den Arend

Soms kan een afbeelding of een gebeurtenis aanleiding zijn om afstand te doen van een schilderij waar we veel waarde aan hechten. In ons geval was dat de verhuizing van een eengezinswoning naar een appartement. We kregen begin april de beschikking over de nieuwe woonruimte en daar zou het schilderij minder tot zijn recht komen vanwege de ruimte.

Hierop zijn de gerfkamer van de Sint-Joriskerk en het Mandaatshuisje te zien, gezien vanuit de Papenhofstede. Dat was reden om het terug te brengen naar de plaats van oorsprong. Omdat Museum Flehite reeds een aantal werken van Joop Traarbach in bezit heeft, leek het ons een goede geste het schilderij aan dit museum te schenken.

Robs opa, de heer F.P. Hollestelle, had een schildersbedrijf aan de Grote Haag. Gedurende een aantal jaren was Traarbach één van zijn werknemers. Door omstandigheden moest hij dit werk opgeven en is hij tekenleraar geworden. Bij zijn afscheid heeft hij dit schilderij aan opa geschonken. Joop Traarbach heeft het in 1942 geschilderd. Op jute, door gebrek aan schilderslinnen vanwege de oorlog. Rond 1985 heeft Rob het in zijn bezit gekregen. Door de wijze waarop het is geschilderd, met zijn kleuren, hebben wij het altijd erg mooi gevonden.

Van Gerard Raven hoorden we dat het schilderij bijzonder is, omdat korte tijd later zowel het Mandaatshuisje als de gerfkamer zijn teruggerepareerd. Hier zien we hoe groot die ingreep was.

Jozanneke Clarijs, *Bollenburg: het huis van Oldenbarnevelt*
(Bussum: Thoth 2017), isbn 978 90 6868 723 1, 96 pp, €17,95. Verschijnt ca. 15 september. Zie p. 8.

Jan Carel van Dijk, *De Erdalfabriek, glansrijk middelpunt van Nederland*
(Amersfoort 2017), isbn 978-90-820748-3-3, harde kaft, 80 pagina's, €17,50, verschijnt in november. Zie p. 18.

Addy Schuurman, *Glorie wordt duur gekocht: sport in Amersfoort in de negentiende eeuw*
(Amersfoort: eigen beheer 2017), isbn 978 90 826269 0 2, 222 pp, €25 bij www.addyschuurman.nl. Zie p. 14.

E.R. Polak, *Ezie Rozetta Polak: geschiedenis*
(Amersfoort: eigen beheer ca 2009), 166 pp
Familiegeschiedenis met dagboek over het Joodse gezin aan de Arnhemsestraat in de oorlog.

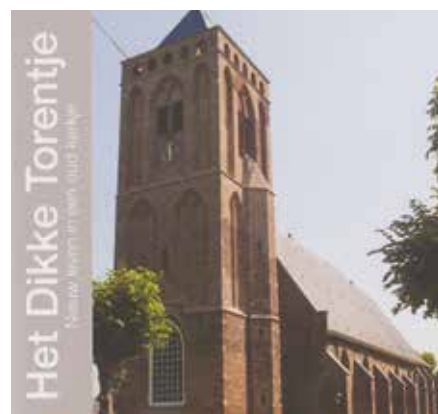
Madeline van Heemstra, *Sportfondsenbad: 80 jaar zwemmen in Amersfoort*
(Amersfoort 2017), isbn 978 90 903048 3 0, 192 pp, 19,37, verschijnt 13 oktober Zie p. 12.

Aat van der Harst en Roelof Meijer, *Luister ik heb een verhaal voor je: zoals verteld op Golfbreker Radio*
(z.p.: Ventura Group BV, 2017)
isbn 9789082667301, 86 pp, 17,95
26 Inspirerende verhalen, verteld op Golfbreker Radio.

Ontdek het Eemsnoer
(Vereniging Eemsnoer 2017), 60 pp, gratis bij o.a. De VVV
Fietsroutes, afstapadressen, eten en drinken. De bezoekinfo van Museum Flehite is onjuist.

Piet Smink, *Boerenbolwerk Hoogland: de Hooglandse landbouw-geschiedenis 1887-2012*
(Historische Kring Hoogland 2017), 188 pp, €15
Dertien plattelandsinstellingen passeren de revue, zoals de Boerenbond, de bank en de zuivelfabriek. Vaak waren ze ook nog eens van rooms-katholieke signatuur.

Evert van Anandel, *Het dikke torentje: nieuw leven in een oud kerkje*
(Eemnes: Het Dikke Torentje bv 2017), 100 pp, €20, www.historischekringeemnes.nl
De hervormde Pieterskerk van Eemnes-Binnen is verkocht aan een bedrijf en nu een multifunctioneel gebouw. Luchtig geschreven bouwgeschiedenis.

Marjolein Tönis, *Louise de Vries Lentsch, Heilige huisjes mei t/m oktober 2017: wandelroute ...*
(Amersfoort: Galerie Absoluut, 2017) 80 pp, gratis bij o.a. de VVV
Meer dan vijftig kunstenaars exposeren op vensterbanken en gevels in de binnenstad.

Raymond van der Ham en Annette Bierman, *Van gildekaat tot schoenendoos: Nederlandse simplicia-verzamelingen*
(Leiden: Erato 2017), isbn 978 94 92165 17 6, 156 pp
Apothekers leerden het vak met monsters en daarna gebruikten ze die als vergelijkingsmateriaal bij inkoop. Rond 1900 heeft de apothekersfamilie Kok deze aan Museum Flehite geschonken. Daarvan zijn hier enkele mooie foto's te zien.

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilenburgerweg 2.

Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, <http://amersfoortengv.nl>.

OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite

MONDRIAAN TO DUTCH DESIGN: 100 JAAR DE STIJL

Tentoonstellingen in het Mondriaanhuys, Kunsthal KadE, Museum Flehite en het Rietveldpaviljoen.

www.bezoek-utrecht.nl/100jaardestijl

www.facebook.com/destijlutrechtamersfoort.

Zaterdag-zondag 9-10 september

Open Monumentendag en Uitweekend Amersfoort. Zie de meegestuurde brochure en p. 20. Museum Flehite zaterdag 50%; zondag gratis en die dag 12-14 uur duo De Baviaen van Schurhoff met muziek uit de 17e en 18e eeuw.

Centrum voor Archeologie voor de laatste keer aan Langegracht 11 (zie p. 2). De stadsarcheologen dekken drie tafels: een met vondsten van een boerderij, een uit de stad en een van een buitenplaats. Was er verschil tussen de serviezen van boeren, burgers en buitenlui?

Donderdag 14 september, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Max Cramer over Open Monumentendag.

Dinsdag 19 september, 20-22 uur

OVF-lezing: Jan Carel van Dijk, *De Amersfoortse industrie in de afgelopen eeuw*

T/m 24 september

Gerard Hordijk, buurman en vriend van Piet Mondriaan. Tentoonstelling in Museum Flehite. Hordijk maakte een portret van Mondriaan dat ook te zien is, maar zijn stijl was geheel anders.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe.

Een combinatie van de collecties van Archief Eemland en Museum Flehite.

Wijkmuseum Soesterkwartier

Sint-Bonifaciusstraat 61, elke zaterdag van 12-17 uur en op afspraak.

033 463 5661, www.wijkmuseumsoesterkwartier.nl

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag van 14-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

Donderdag 12 oktober, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Stadsarcheologen over het Archeologieweekend.

13-15 okt

Archeologiedagen. Activiteiten in Amersfoort en omgeving: www.archeologiedagen.nl en op www.scheplog.blogspot.nl

Dinsdag 17 oktober, 20-22 uur

OVF-lezing: Jos Bazelmans, *Het geluk van Jos Bazelmans* over het gevonden oerbos (zie *Kroniek* juni).

Woensdag 18 oktober, 20-22 uur

NGV-lezing: Jan van Holsteyn over zijn tv-programma *Verborgen Verleden*.

1-31 oktober

Maand van de Geschiedenis: Geluk. Er zijn gratis folders voor Amersfoort. Het programma voor het hele land op www.maandvandegeschiedenis.nl. Zie ook p. 12. Voor lezing over musicus Joannes Tollius en een cursus archiefonderzoek: www.archiefeemland.nl. Alle activiteiten van archeologie: <http://scheplog.blogspot.nl>

T/m 29 oktober

Collectie kartonnen bouwplaten van Piet Jonkman in Open Depot Museum Flehite.

T/m 31 oktober

Lutherjaar. www.luthersekerkamersfoort.nl.

Donderdag 9 november, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Spreker: De Armen de Poth.

Donderdag 16 november, 20-22 uur

NGV-lezing: John Boeren, *De 25 gouden regels* voor de genealogie

T/m december

Gezondheidszorg toen en nu. Wisselende tentoonstellingen in het Wijkmuseum Soesterkwartier (zie onder).

T/m 1 juni

Van werk- tot broedplaats: werken en wonen in het Eemkwartier. Tentoonstelling in Archief Eemland.

verschijnt vier maal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor €30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;

■ Stichting Archeologie Amersfoort voor €25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jan Carel van Dijk
Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort
033 475 12 49
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9-17 uur
(graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73
Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Centrum voor Archeologie
Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
www.stichtingarcheologieamersfoort.nl
info@stichtingarcheologieamersfoort.nl
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Jan Carel van Dijk • Lydia Edelkoort • Joanne Fokkema • Gerard Raven • Francien Snieder • Dirk Steenbeek

Redactieadres

Gerard Raven, Museum Flehite
Breedstraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door

Van de **Burg & Strooij**
www.burgstroomrestaurantbedrijf.nl

<http://www.vandeburgtenstrooij.nl>